

प्रा.शंकर आवारे
कला,विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय,
ओझर.मिग,ता.निफाड,जि.नाशिक

गावाचा इतिहास /माहिती लिहीत असतांना.....

प्रास्तावना:—

गावाचा इतिहास किंवा गावातील महत्वाची माहिती ही लिखित स्वरूपात असेल तर ते एक मोठे इतिहासाचे संदर्भ साधन तयार होते कारण वर्तमान काळ हाच भविष्यातील इतिहास असतो. अनेक गावांना फार मोठा इतिहास आहे परंतु तो इतिहास कुणीही लिहीलेला नाही व कालांतराने त्याचे दस्तऐवज, ऐतिहासिक वास्तु,गावातील रचना, वाडे हे सर्व नष्ट होतात. सर्वच गावांची किंवा ऐतिहासिक स्थळांची माहिती सरकारकडे किंवा पुरातत्व विभागाकडे असेलच असे सांगता येत नाही म्हणून विद्यार्थ्यांनी आपल्या गावाचा इतिहास लिहिला पाहिजे.

पुणे विद्यापीठाने मागील काही वर्षांमध्ये राष्ट्रीय सेवा योजना व्दारे 'समर्थ भारत अभियान' ही संकल्पना राबविली होती. महाविद्यालयाने एक गाव दत्तक घेऊन तेथे सर्व कार्यक्रम राबवून सदर गावाचा इतिहास लिहिण्यास सांगितले होते व सर्वच महाविद्यालयांनी दत्तक गावांचा इतिहास लिहून विद्यापीठास सादर केला होता व विद्यापीठाने दोन खंडात सदर गावांच्या इतिहासाचे प्रकाशन केले होते.

'इतिहास' विषय स्पेशल घेतलेल्या विद्यार्थ्यांना तृतीय वर्षासाठी (एस.३) कोणत्याही एखाद्या विषयावर प्रोजेक्ट तयार करून देणे सक्तीचे आहे. अशा वेळेस ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांना आपल्या गावाचा इतिहास लिहिण्याची एक मोठी संधी प्राप्त झालेली आहे.

आपल्या गावाचा इतिहास किंवा माहिती लिहीत असतांना गावातील भौगोलिक, सामाजिक, धार्मिक व राजकिय परीस्थितीचा त्यात समावेश असणे गरजेचे आहे. कारण भविष्य काळातील ते एक महत्वाचे ऐतिहासिक संदर्भ साधन म्हणून उपयोगात येईल.

१. भौगोलिक परिस्थिती:—

- गावाचे स्थान, अक्षांश व रेखांश, तालुक्यापासुनचे अंतर, गावाच्या सिमारेषा, नकाशा, शेजारील गावांची नावे, नदीकालवे, महामार्ग, जवळचे रस्ते, डोंगर.
- गावातील साधनसंपत्ती, औद्योगिक केंद्र, धरण, कालवे.
- गावातील जुने वाडे, किल्ले, भुयारे, बारव, समाधी, ऐतिहासिक वास्तु, लेणी, शिल्पे, जुनी मंदिरे, समाजमंदिरे, मस्जिद, दर्गा, थडगे, देवस्थान, शुरविरांच्या शिळा, चबुतरे.

- गावातील वसाहती,गावाची रचना, जातीयवार वस्त्या व त्यांचे गावापासुनचे अंतर, गावचा पाडा, वस्ती, घरांची रचना,पक्के व कच्चे घरे, औद्योगिक वसाहती,चावडी, गोठे, सरकारी कार्यालये, वाचनालये, अभ्यासिका, रेशन दुकाने, दवाखाने,हॉस्पिटल, सार्वजनिक शौचालये व इतर गावातील वास्तु व इमारती.
- जुनी बाजारपेठ, गावाचा बाजार, हॉटेल, लॉज, बारा बलुतेदारांचे व अदिवासींचे व्यवसाय त्यांची पध्दत, दलितांची गावकीची कामे.
- गावातील शाळा, महाविद्यालय, वर्ग, तुकडया, अनुदानित विनाअनुदानित शाळा, शैक्षणिक संस्था त्यांचे योगदान, एक शिक्षकी शाळा, आश्रमशाळा, मुलींचे शिक्षणाचे प्रमाण, शिक्षक व विद्यार्थ्यां संख्या, मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांची संख्या, स्त्रि—पुरुष साक्षरतेचे प्रमाण, वसतीगृह, विद्यार्थ्यांच्या समस्या, शिक्षकाचे गावातील स्थान, शाळेतील योजना, गावाचे शैक्षणिक योगदान व प्रसार, सुरुवातीची व आजची परिस्थिती.
- शेती बागायती —जिरायती, सरकारी व पडीक जमीन, वतनी जमीन त्यांचे क्षेत्रफळ, पाण्याची व्यवस्था, पाट, कालवे, विहिरी,धरण,सार्वजनिक योजना, गावातील पिके, फळे, सदन व गरीब शेतकरी वर्ग, शेतकरी संघ, सोसायटया त्यांचे यश व आर्थिक विकास.

२. सामाजिक परिस्थिती:—

- गावातील कुटुंबे, आडनावे, विवाह व हुंडा पध्दत, वरातीच्या प्रथा, रुढी परंपरा, गावातील लोकसंख्या, जातीय निहाय लोकसंख्या, गरीब, दारिद्र, श्रीमंत कुटुंबे व त्यांचा उदरनिर्वाह.
- गावातील जाती, वस्त्या त्यांची परिस्थिती, दलित व अदिवासी यांचे गावातील स्थान, जातीय व्यवस्था, सलोखा, जातींच्या रुढी परंपरा, उदरनिर्वाह, जातीय पारंपारिक व्यवसाय, बलुतेदार पध्दत व इतर व्यवसाय.
- समाजिक सबलीकरण, सार्वजनिक कार्यक्रम, जातीय ताण—तणाव, भांडणे,गुन्हेगार, दरोडेखोर, शिक्षा व दंड, जात—पंचायती, पाटलाची भुमिका.
- गावातील जहागिरदार, वतनदार, पाटील, कुलकर्णी, देशपांडे, कोतवाल, खबरी, बारा बलुतेदार यांचे असणारे योगदान, सरकार कडुन मिळालेली वतने, महार, अदिवासी व इतर जातींची वतने व जमिनी व सरकार कडुन मिळालेली मदत.
- गावातील प्रतिष्ठित, असामान्य नेतृत्व, समाजसेवक, विशेष कर्तृत्वान व्यक्ति, सैनिक, माजी सैनिक यांचे समाज व देशासाठी असणारे योगदान.
- गावात आलेले साथीचे आजार, सरकार व लोकांनी केलेल्या उपाययोजना, लोकांची मानसिकता, भय व मृत्यु.

३. धार्मिक परिस्थिती:—

- गावातील यात्रा, सण, उत्सव, उरुस, साजरा करण्याची पध्दत, रुढी परंपरा, धार्मिक मान—सन्मान व लोकांचा सहभाग.
- मंदिर, मस्जिद, चर्च, बौध्द विहार, यांची असणारी संख्या व त्यांचे धार्मिक उत्सव व वैशिष्ट्ये.
- गावातील धार्मिक कार्यक्रम सत्संग, प्रवचने, अखंड हरिराम सप्ताह, भजने, पोथी पुराणे वाचन, महापुरुषांची जयंती व इतर कार्यक्रम.
- गावातील विविध धर्मिक लोकांचे वास्तव्य, लोकसंख्या व त्यांची पुजा अर्चा.
- गावातील धार्मिक सबलीकरण, अडचणी, वाद— विवाद, दंगे,
- धार्मिक वातावरण, शांतता व सहजीवन, सर्वांचा सहभाग, एकमेकांना मदत, कायदा व सुव्यवस्थेचा प्रश्न.

४. राजकिय परिस्थिती:—

- गावातील ग्रामपंचायत कार्यालय, तलाठी कार्यालय व गावचे दफ्तर, सरपंच, पोलीस पाटील, कोतवाल यांची माहिती.
- ग्रामपंचायतीचे उत्पन्न, मिळालेले अनुदान, ग्रामपंचायतीस मिळालेले बक्षिसे, गावातील वैशिष्ट्येपूर्ण कामे व विकास,
- गावातील राजकिय पक्ष, गावातील ताण तणाव, निवडणुका, प्रतिष्ठित राजकीय व्यक्ती त्यांचे समाजासाठी असणारे योगदान.
- म.गांधी तंट मुक्ती गाव योजना, कार्य, यश—अपयश, आलेल्या तक्रारी, वाद— विवाद सोडविण्याचा प्रकार, शांतता व सुव्यवस्था, न्यायालयीन प्रक्रिया,

वरील मुद्द्यांवर आधारित विद्यार्थी आपल्या गावाचा इतिहास चांगल्या प्रकारे लिहू शकतात. हे दस्तऐवज भविष्यातील महत्वाचे ऐतिहासिक संदर्भ साधन म्हणून त्याचा वापर सर्वत्र करता येईल. गावात काळाप्रमाणे सर्वच बदल होत असतात व इतिहासही बदलत जातो. परंतु, गावाच्या इतिहासाचे लिखान करून ठेवल्यास त्याचा उपयोग भविष्यकाळातील संशोधकांना नक्कीच होईल.
